

VÜCÛD ve ADEM: VAHDET-İ VÜCÛDU ANLAMADA İKİ ANAHTAR KAVRAM ve KONUYLA İLGİLİ AYETLER

Mehmet TABAKOĞLU*

Özet

Varlık hakkında sistemli bir açıklama ortaya koyan vahdet-i vücûd düşüncesinin anlaşılabilmesi için “vücûd” ve “adem” kavramlarının bilinmesi gerekmektedir. Mutasavvıflar, bu iki kavramı Kur’an ayetleriyle temellendirmeye çalışırken çeşitli işârî yorumlar yapmışlardır. Bu makalede vücûd ve adem kavramları ve bunlarla ilgili olduğu düşünülen ayetler hakkında özet bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vücûd, Adem, Vahdet-i Vücûd, İşârî Yorum.

Abstract: The concept of "vücûd" and "adem" must be known in order for the idea of wahdat al-wujud to reveal a systematic explanation of existence. The Islamic mystics have made various interpretations while trying to base these two concepts on the Qur'anic verses. In this article, a summary is given about the concepts of vücûd and adem and the verses thought to be related to them.

Keywords: Vücûd, Adem, Wahdat al-Wujud, Ishari Comment.

Giriş

İnsan soru sorabilme yeteneğiyle yaratılmış bir varlık olarak, kendisi ve alem hakkında yüzyıllardır değişik sorular üretmektedir. Bunların en geneli ve belki de en önemlisi varlıkla ilgili sorulardır. İnsan ve etrafındakiler nasıl vardır? Bunlar gerçekten var mıdır? Yoksa biz bir yanılısama içerisinde miyiz? Bizi yaratan ile bağlantımız yarattıktan sonra nedir? Alemin yaratan ile bağlantısı nedir?

Bu sorulara cevap bulduğumuz alanlardan biri de İslam tasavvuf düşüncesinin özü olan vahdet-i vücûddur. İslamın esası tevhit olduğu gibi,

* Arş. Gör, Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf, mehmettabakoglu@gmail.com

vahdet-i vücûdun da esası bu anlamda bir tevhit düşüncesidir, tevhidin yaşanılan bir açılımıdır, açıklamasıdır. Kelam, tevhidi akılla izah etmeye çalışırken, “sufiler ise tevhidin akıl yoluyla değil, ancak tecrübe, his ve ilham yoluyla yani yaşanarak bulunabileceğine inanırlar.”¹ Biraz açacak olursak, tasavvuf ehlinin vücûdun birliğine ulaşma yolları istidlâl, mantık ve akıl yürütme değil; kelime-i tevhit zikri ve konu ile ilgili ayetler üzerinde manevî tefekkür ve uzun yıllarını verdikleri seyr ü sülûk sonucunda oluşan bir keşf ve müşahededir.²

Vücûd Nedir ve Ne Değildir?

Zevk, keşf ve şühûd ehli sufilerin açıklamalarına göre bizatihî kaim olan vücûd birdir, o da Hakk’ın vücûdudur.³ Hak varlıktır. Hak Allah’tır, yani O’nun zatıdır. Hakk’ın mutlak varlığının dışında herhangi bir mahiyeti yoktur.⁴ O’nun şekli, sureti ve haddi yoktur.⁵ O’nun evveli ve ahiri de yoktur.⁶ Bu vücûd taaddüt, tecezzî, tebeddül ve taksim kabul etmez. Bu varlık herhangi bir mevcuda yerleşmiş, hulûl etmiş ya da birleşmiş değildir. Bunun olabilmesi için iki ayrı varlık olması gerekir ki bu muhaldir. Çünkü varlık tektir, birdir, O’nda hiçbir şekilde çokluk yoktur.⁷

¹ Mehmet Demirci, “Tevhitten Vahdet-i Vücûda”, Kubbealtı Akademik Mecmuası, İstanbul, 1982, XI/I, ss. 23-32.

² Mustafa Tahralı, “Füsûsu’l-Hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücud ile Alakalı Bazı Meseleler”, Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi-I, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 51.

³ İsmail Fenni Ertuğrul, Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî, Haz. Mustafa Kara, İnsan Yay., İstanbul, 1991, s. 9; Tahralı, “Füsûsu’l-Hikem’de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd”, İstanbul 2002, s. 10.

⁴ Abdülganî Nablusî, Ariflerin Tevhidi, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2003, s. 17.

⁵ Ertuğrul, s. 9.

⁶ Ferit Kam, Vahdet-i Vücûd, Sad. Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2. Baskı, Ankara 2003. s. 67.

⁷ Nablusî, Ariflerin Tevhidi, s. 63.

Vücûd takdir ve tasviriden, kayıtlamalar ve sınırlamalardan uzaktır. Bunların hepsinin yaratıcısı ve yapıcısıdır.⁸ Eğer iki ayrı müstakil vücûd yani biri Hakk'ın biri de mahlûkun olmak üzere iki vücûd olsaydı, nasıl ki iki fail ve iki mabud olması halinde şirk yani ortaklık ortaya çıkarsa, vücûd denilen küllî mefhumda da ortaklık, şirk olması icap ederdi. Ve bu iki vücûdun ayrıldığı bir hudut lazım gelirdi. Bu hudut çizildiği ve “vücûd”un şu kısmı Hakk'a şu kısmı da mahlûka aittir denildiğinde, Hakk'ın her şeyi muhît ve sonsuz olması gereken vücûduna hudut çizilmiş, vücûdun hududu belirlenmiş olacaktır. Bu ise sonsuz olan Hakk'ın vücûdunu takyit etmek demek olur. O'nun vücûdu mukayyet değil mutlak olmak gerekir. O'nun vücûdu hiçbir şekilde mukayyet olmaksızın her şeyden münezzehe olmakla beraber her yerde hazır ve nazırdır. Hiçbir şey O'nun vücûdunu sınırlayamaz. O'nun her şeyi ihatası hem sıfatları ve hem de vücûdu ileler.⁹

Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) bu anlamda vücûd için, kendisinde hiçbir ihtilaf bulunmayan “vücûd-ı mahz” tabirini kullanır. Vücûd-ı mahz, vücûd-ı mutlak demektir. Kendisinde herhangi bir kayıt ve şartın dikkate alınmadığı vücûddur. Bunda herhangi bir çokluk, terkîp, sıfat, nat, isim, resim veya teşbih söz konusu değildir. “Mahz” demek her şeyden, her çeşit itibar ve kayıttan arınmış olan demektir.¹⁰

Vücûd-ı mutlak, ıtlak-ı hakikî ile mutlaklıktır. Bütün kayıtlardan hatta ıtlaklık kaydından bile münezzehtir.¹¹ Çünkü akılların anlayışına bitişik ıtlak ile mutlak olmak, ıtlak kaydıyla mutlak demektir. Çünkü akıl onu gayr-ı mutlak varlık karşılığı olan vücûd zanneder. Halbuki böyle gayr-ı mutlak bir vücûd yoktur. Kâinat vücûda gelmeden önce zât-ı ilahî ile beraber başka bir

⁸ Kam, s. 78.

⁹ Tahralı, “Füsûsu'l-Hikem Şerhi ve Vahdet-i Vücut ile Alakalı Bazı Meseleler”, s. 51.

¹⁰ Sadreddin Konevî, Vahdet-i Vücûd ve Esasları, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004, s. 89.

¹¹ Nablusî, Ariflerin Tevhidi, s. 120.

şey mevcut olmadığı gibi şimdi de onunla beraber herhangi bir mevcut şey yoktur. Hatta ehl-i tahkike göre akıl ve his de yoktur.¹²

Vahdet-i vücûdu savunanların “vücûd Allah’tan ibarettir” sözleri ma‘kulât ve mahsûsattan ne varsa hepsi Allah’tır demek değildir. Vücûd lafzından, mevcûdâtın tümü kendisinden sâdır ve kendisiyle var olan hakikati anlaşılmaktadır.¹³ Vücûd, bütün varlıkların kendisiyle kaim olduğu hakikattir. Hiçbir şey kendi başına veya başka bir şey ile tahakkuk edemez; her şey sadece Allah ile gerçekleşebilir.¹⁴ Her şey vücûda tabi olup, vücûd hiçbir şeye tabi değildir.¹⁵

Alem esasen mutlak vücûdun tecellisinden ibaret olup, kendi nefsiyle kaim değildir. Eğer öyle olsaydı vücûd ikileşirdi. Biri mutlak varlık, diğeri kendi nefsiyle kaim olan alemden ibaret olurdu. Eğer mutlak varlığın tecellisi olmasaydı alem de olmazdı.¹⁶ Farklı cinslerine, nevilerine, şahıslarına rağmen bütün alemler kendi başlarına değil, Allah’ın varlığı sayesinde mevcutturlar. Bütün alemlerin varlıklarının her anda sabit olması da Allah sayesinde gerçekleşmektedir. Bütün alemlerin her anda mevcut hale gelmelerini temin eden varlık, başka bir varlık değil, Allah’ın varlığıdır.¹⁷ Vahdet-i vücûdu benimseyenlerin vücûd ile kastettikleri şey, mevcudun mevcut hale gelmesini sağlayan varlıktır.¹⁸

Alemdeki şeyler yani mevcudât, vücûdun değişik mertebelerdeki tezahürleri, taayyünleridir. Hakikî fail bir tanedir. O da vücûddur.¹⁹ Bütün mevcutlar, kendilikleriyle değil, Hakk’ın varlığıyla mevcut olmuşlardır. Yaratıcı Hak, bütün mevcutların varlığıdır. Vücûd-ı Hak, takdir ve tasvir

¹² Ertuğrul, s. 9-11.

¹³ Kam, s. 76.

¹⁴ Konevî, s. 100.

¹⁵ Ertuğrul, s. 10.

¹⁶ M. Nuri Gençosman, Fusûs ül-Hikem Tercümesi, dipnot:1, s. 105.

¹⁷ Nablusî, Ariflerin Tevhidi, s. 133.

¹⁸ Nablusî, Ariflerin Tevhidi, s. 137.

¹⁹ Mahmut Erol Kılıç, İbn Arabî Düşüncesine Giriş, Sufi Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 246.

ettiği madumlar ile zuhûr etmiştir. Hiçbir varlık bu varlıktan yoksun değildir. Çünkü bir şeyin kendi varlığından soyutlanması asla mümkün değildir ve hiçbir şey bu varlıktan müstağnî kalmaz.²⁰

Hak, zuhur bakımından her mevcûdun “ayn”ı (zâtı ve hakikati) olmakla birlikte, bu mevcutların maddi varlıklarıyla aynı değildir. Başka bir ifadeyle, bizim varlıklarımızda batın olan hüviyet Hakk’ın; fakat görünen şahıs ve maddi varlıklarımızdaki teşahhus bizimdir.²¹

Dünya ve içindekiler Allah değildir ama gerçeklikleri O’nunkinden başka da değildir; aksi halde bütünüyle bağımsız gerçeklikler olurlar ve böylece kendilerini Allah’ın yanı sıra ilahlar olarak görme durumu ortaya çıkar. Allah, kainat karşısında mutlak aşkın olmakla beraber, kainat O’ndan bütünüyle ayrı değildir; yani kainat esrarlı bir şekilde Allah’a katılmış durumdadır.²²

Hakk’ın varlığı kainata nisbetle bir ayna mesabesinde olup, akledilen ve hissedilen bütün eşya onda zahir olur. Kainat Hakk’ın vücûduyla kaim ve Hakk’ın vücûd aynasında zahir olan bir takım îtibari varlıklar, fanî ve geçici suretlerden ibarettir. Cenab-ı Hak zâtı itibariyle değil, sıfat ve fiilleri itibariyle bütün suret ve şahıslarda mutlak olmaktan çıkmaksızın, tezâhür ve tecelli etmektedir. Bu açıdan eşya O’na ayna olur. Kainatın bütünü Hakk’ın vücûdu ile kaimdir.²³

Vahdet ehlinde bazıları da şöyle demektedirler: Her ne kadar vücûd birden fazla değilse de o vücûdun zâhiri ve bâtını vardır. Bâtını bir “nur”dur ki âlemin ruhudur. Âlem bu nur ile doludur. Bu nurun sınırı ve sonu yoktur. O eşsiz bir denizdir. Hayat, ilim, irade, kudret bu nur ile varlığını sürdürür. Eşyanın görmesi, işitmesi, sevilmesi, tasarrufu, hareketi bu nurun sayesinde. Belki her şey bu nurdan ibarettir. Eşyanın tabiatı, özellikleri,

²⁰ Nablusî, Ariflerin Tevhidi, s. 28.

²¹ Tahralı, “Fusûsu’l-Hikem’de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd”, s. 16-17.

²² Seyyid Hüseyin Nasr, Üç Müslüman Bilge, Çev. Ali Ünal, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 131.

²³ Ertuğrul, s. 9.

fiilleri bu nurdandır. Bu nur birdir.²⁴ Nur Allah'ın zâhir ismiyle tecellisidir. Bütün âlem suretlerinde zâhir olan vücûddur. Bir olan ışık gölgelerde, renksiz ışık renkli camlarda nasıl çeşitli renklerle çoğalıyorsa, bir tek vücûd veya hakikî nur olan Hak Teâla da şehâdet âlemindeki sûretlerde çok görünmüştür.²⁵ Bu görünüşler, yani eşya, Hakk'ın vücûdunda görünen bu sûretler, hakikatte hayal ve serap gibidir.²⁶

O zaman duyu organlarımızla her an algıladığımız, içinde yaşadığımız eşyaya hayal ve serap demek nasıl ve ne kadar doğru olabilir ki? Eğer doğruysa o zaman biz bir yanılısamanın içerisinde miyiz? Öncelikle şunu görmek gerekir ki eşya her an değişmektedir. Bu âlem oluş ve bozuluş âlemidir. Şu an olanın, başka bir anda ol(a)madığı görülmektedir. Bir anda mevcut görünen suretin yerine başka bir anda, başka bir suret geçmektedir. Bizim o şeyin ayniyetine hükmetmemiz, duyarımızın bu sürekli değişiklikleri fark ve temyiz etmekten aciz kalmasından dolayıdır.²⁷

Âlemin vehim olması durumunu anlayamamanın bir başka nedeni de, insan, hayalinde, onu kendi kendine mevcut, Hak'tan hariç, Hak'tan müstakil ve Hakk'ın vücûduna ilave bir varlık olarak zan, tevehhüm ve tahayyül ettiği içindir. Hakikatte âlem Hakk'ın vücûdundan ayrı olamaz. Hakk'ın sonsuz varlığının haricine çıkması mümkün olmadığı için âlem, Hakk'ın vücûduna ilave ve zâit değildir.²⁸

Burada akla gelmesi muhtemel bir soru da şu olabilir: Eşyayı olduğu gibi görebilmenin bir yolu ve yöntemi varsa bu nedir? Bursevî (ö. 1137/1725)'ye göre varlıkların dış görünüşünden bâtınlarına geçebilmek için bazı zorluklara katlanmak gerekmektedir. Bu zorlukların sonucunda ancak vücûdun bâtın ve hakikati idrak edilebilir. İnsana bütün hayalleri var

²⁴ Kam, s. 66.

²⁵ Mustafa Tahralı, "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık", Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi-III, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 41.

²⁶ Ertuğrul, s. 11.

²⁷ Ertuğrul, s. 14-18.

²⁸ Tahralı, "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık", s. 52.

gösteren, bir sihirbaz hükmünde olan nefistir. Sihirbazlar nasıl ki yok olan şeyleri var gibi gösteriyorlarsa, hakikatte hayal olan kâinatı da insana var gibi gösterebilen nefistir.²⁹

Vücûdla İlgili Benzetmeler

Vücûd konusu açıklanırken kullanılan belli başlı sembollerin olduğu bilinmektedir. Kar, buz ve suyun asıllarının su oluşu gibi aslında tek bir vücûd vardır, o da Hakk'ın mutlak vücûdur. Başka bir benzetme de tohum ve ağaç ile yapılmaktadır. Ağaç tohumda, tohum da ağaçtır. Ağaçların hakikati tek bir tohum olduğu gibi, âlemin de aslı tek ve gerçek olan vücûddur. Bunların içinden gölge benzetmesini biraz açacak olursak şunlar söylenebilir: Âlemdeki görünüşlerin, Hakk'ın varlığına göre durumu, bir insanla gölgesi gibidir. İnsanın gölgesinin kendine ait bir varlığı yoktur. Bu gölge ortaya çıkabilmek, görünebilmek için insanın varlığına muhtaçtır. Âlemin varlığı da böyledir. Kendine ait bir varlığı olmayıp, ancak Allah'ın varlığı ile kaimdir. İnsana ait gölgenin bütün hareket ve duruşları nasıl ki insana bağlıdır. Âlemde görülen bütün hareket ve işler de bütün gölgelerin sahibi, faili, müdebbiri, musavviri, münevveri olan Hakk'ın vücûduna bağlıdır.

Maddî varlıklar alemini gölge olarak idrak edebilmek zihnî ve aklî bir çaba neticesinde mümkün olmamakta, seyr ü sülûk ve kalbî müşahede gerektirmektedir. Mutasavvıflar bu konuda ortaya çıkabilecek “Hakk eşyadır veya eşyadadır” gibi bir panteizm manasına gelebilecek yanlış ve noksan değerlendirme veya anlayışlara da dikkat çekmekte ve bundan dolayı mutlak bir aynılıktan söz etmemektedirler. Onlara göre âlemin gölge ve hayal olsa bile bir gerçekliği söz konusudur.³⁰

²⁹ Tahralı, “Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık”, s. 54.

³⁰ Tahralı, “Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık”, s. 56.

Kul ile Rab arasında lugavî ve maddî bir aynılığı kabul etmek ve her çeşit farklılığı inkar etmek ilhat ve zındıklıktır. Böyle bir düşünüşe göre abid ile ma‘bud ve sâcid ile mescûd arasında fark kalmamış olur.³¹

“O, O’dur ve O’nunla birlikte ne sonra ne önce, ne üst ne alt, ne uzak ne yakın, ne birleşme ne bölünme, ne nasıl ne nerede ve ne ne zaman, ne zaman ne an ne de yaş, ne oluş ne de yer vardır. Birliksiz bir ve tekliksiz tektir. O ne bir şeydedir, ne de bir şey O’ndadır. O görülmez, O’nu ancak O görür...” Bu sözler İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240)’ye ait olup, Allah’ın aşkınlığını ve birliğini vurgulamaktadır. Bu ifadelerin panteizm olmadığı açıktır. İbnü’l-Arabî’nin üzerinde durduğu, ilahî gerçekliğin tezâhürlerinden ayrı ve onlara göre aşkın; fakat tezâhürlerinin de hiçbir şekilde kendilerini saran ilahî gerçeklikten kopuk olmadığıdır.³²

Adem

Adem, varlığın zıddı, yokluk, hiçlik ve varlığın yaratılmadan önceki halidir. Hariçte bir varlığı bulunmayan sırf zihnî bir kavram olup, bilinmesi varlığa bağlıdır.³³ Vahdet-i vücûd açısından adem, varlığın yaratılmadan önceki halidir. Dolayısıyla iki türlü adem ortaya çıkmaktadır: Mutlak ve izafî adem.

Ademden yaratmak keyfiyeti, şehâdet ve his alemindeki idrake göre söylendiği için, his ve akıl açısından adem denilen şey, Hakk’ın ilmîne ve vücûduna nisbetle, ancak izafî adem olarak isimlendirilebilir. Mahlûkatın yaratılmasından önce Hak kendi vücûduyla mevcuttur. O’nun vücûdunu sınırlandırabilecek bir yokluk, O’nun vücûduyla birlikte mevcut olamaz.

Mutlak vücûd ile mutlak yokluk’un bu anlamda bağdaşması mümkün değildir. Öyleyse Hakk’ın vücûdu mahlûkatın vücûdundan hem önce ve hem de sonra sonsuz bir vücûd olarak varsa, bu sonsuz vücûdun gerek içinde ve gerekse dışında mutlak bir yokluğun olması düşünülemez.

³¹ Tahralı, “Fusûsu’l-Hikem’de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd”, s. 14.

³² Nasr, s. 132.

³³ Yusuf Şevki Yavuz, “Adem”, DİA, İstanbul 1998, I, s. 356-357.

Mahlûkatın önceden yokluğu demek, bu varlıkların şimdi görülen maddi varlık ve suretleriyle önceleri mevcut olmamaları demektir. Zira onlar zuhur mertebelerinin ilkinde ilmî suretler olarak Hakk'ın ilminde mevcut idiler. İşte onların ilmî suretler olarak var oldukları merteye göz önüne alınınca, şehadet mertebesinden önceki yoklukları ancak izafi bir yokluktur.³⁴ Yani biz, bizim varlığımıza nisbetle yok olma, varlık sahnesine çıkmama ve taayyün etmeme haline adem diyoruz ki, bu nisbet bu yokluğun adem-i izafi olarak isimlendirilmesini gerektirmektedir.

Her şeyi muhit olan bu sonsuz vücûda mukabil olan bir adem yoktur. Ademin tahakkuk edebileceği bir saha yoktur. Bu sonsuz vücûdun dışında hiçbir şey ve yokluk bile olamaz. Onun için vücûd hak ve adem batıldır. Bu manada olmak üzere adem-i mutlak mevcut değildir denir.³⁵

Allah'ın dışındaki her şey, Allah'ın takdiriyle takdir edilmiş, tasviriyle tasvir edilmiş mutlak yokluktur ve hiçbirinin varlığı yoktur. Her şey kendisi açısından yoktur. Allah ile beraber başka bir mevcut yoktur. Bütün âlemler, kendileri yönünden aslî yokluk ile madum, Allah'ın varlığı ile mevcuttur. Buna göre Allah'ın varlığı ve onları mevcut kılan varlıkları birdir; o da sadece Allah'ın varlığıdır. Mevcutların ise kendilikleri açısından bir varlıkları yoktur.

İbnü'l-Arabî'ye göre vücûd nurdur, adem ise karanlıktır. Şer ademdir. Biz ise vücûd'tayız, demek ki biz hayırdayız. Hakk mutlak iyidir, adem ise mutlak şer.³⁶

Vahdet-i vücûd inancı, varlığı tamamen Cenab-ı Hakk'a tahsis etmek suretiyle, mecazî varlıklara ancak layık oldukları kadar değer verip, bütün mevcudiyetiyle tek gerçek varlığa yönelerek, kamil manada bir kulluğu gerçekleştirme yaşantısıdır.

³⁴ Tahralı, "Füsûsu'l-Hikem'de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", s. 14.

³⁵ Tahralı, "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık", s. 14-15.

³⁶ Kılıç, s. 256.

Vahdet-i Vücûda Delil Olarak Gösterilen Ayetler

Vahdet-i vücûd anlayışında olan sufiler, bu anlayışlarına delil olarak birçok ayet-i kerîmeyi ve hadîs-i şerîfi işârî manalar vererek yorumlamışlardır. Burada en çok üzerinde durulan ayetlere verilen manalara kısaca temas edilecektir. Bu ayetler hakkında verilen kısa açıklamalar, aynı zamanda vahdet-i vücûdun kısa bir özeti ve vahdeti vücûd düşüncesine bir giriş olmaktadır.

1. “Allah Teâlâ nefisleri vefat anında öldürür.”³⁷ Avni Konuk konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “Zira katl, çeşitli sebeplerle olur ve sebeplerin tamamı müsebbib olan Hakk’ın kudretindedir. Binâenaleyh bir kimse herhangi bir sebeple katlolunsa, biraraya toplanmış olan insan suretindeki nizami, Hâlık’ının yed-i kudretiyle çözülmüş olur.”³⁸ Diğer bir ayette de şöyle buyurulmuştur: “De ki sizi, sizin için vekil kılınan melek öldürür.” (Secde, 32/11) Önceki ayette Allah, meleğin işini kendisine nisbet etmiştir. Bu demektir ki nefisleri öldüren bâtında Allah, zâhirde bu melektir. Bu melek “mumît” (öldüren) isminin mazharıdır.³⁹ Görüldüğü gibi ayetlerden genel bir mana çıkarılmıştır. O da Allah’ın bütün sebepleri yaratan olduğu ve bunu varlıklarda isimleriyle göstermesidir.

2. “O, kullarının tevbesini kabul eder ve sadakaları alır.”⁴⁰ Allah Teâlâ tecellî ettiği bu hissedilen sûretlerin, yaratılmışların sûretlerinden başka bir şey olmadığına işret etmiş ve dikkat çekmiştir: “Allah sadakaları alır.”⁴¹ Yine başka bir ayette “Ektiğiniz şeyi siz mi ekiyorsunuz yoksa biz mi?”⁴² buyurulmaktadır. Beydâvî bunu: “Siz mi bitirirsiniz, biz mi?” şeklinde

³⁷ Zümer 39/42.

³⁸ A. Avni Konuk, Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi, Haz. Prof. Dr. Mustafa Tahralı-Doç. Dr. Selçuk Eraydın, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2000, c. 3, s. 290-291.

³⁹ Abdülganî en-Nablusî, Gerçek Varlık, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2003, s. 311; Ertuğrul, s. 45.

⁴⁰ Tevbe 9/14.

⁴¹ Nablusî, Gerçek Varlık, s. 199.

⁴² Vâkıa 56/63.

açıklamıştır.⁴³ Diğer taraftan, ekmek kulun fiilidir ve hissedilen bir sûrettir; bu sûret “O’ndan başka ilâh olmayan” Vücûd-ı Hakk’ın vasfıdır. Görüldüğü gibi Allah kullarının fiillerini kendi vasfı yapmaktadır.⁴⁴

Hayat, İlim, İrâde, Kudret, Semi‘, Basar, Kelâm gibi kendimize nisbet ettiğimiz sıfatları Allah’a nisbet ederiz. Yânî bizde zâhir olan ilâhî sıfatlar ile sıfatlanmamız cihetinden, biz o sıfatlarla Allah Teâlâ’yı vasıflandırıp, kendimize nisbet ettiğimizi, O’na nisbet ederiz. Bu sıfatların O’na nisbet edilmesi, O’nun halk ve kudretiyle ve O’nun vücûdunda zâhir olması yönündendir. O’nda bu sıfatlar kadîmdir ve insanın hâdis olan sıfatlarında müessirdir. Burada elektrik akımının hariçteki etkilerinin çok ve çeşitli olmasını örnek verebiliriz. Şöyle ki aynı elektrikle radyo ses çıkarır, buzdolabı soğutur ve ütü ısıtır. Şimdi bunlara elektrik akımın benzeridir, aynıdır veya ondan bir parçadır denemez. Hakk’ın vücûdu zâtındandır ve zâtının aynıdır ve zâtı üzerine zâid değildir. Fakat bizim vücûdumuz kendi zâtımızdan değil; O’ndandır.⁴⁵

Yine benzer bir ayette: “Söyleyiniz! İçtiğiniz suyu buluttan siz mi indiriyorsunuz yoksa biz mi?”⁴⁶ Zâhirde buluttan yağmuru indiren onu sıkan rüzgarlardır denilir. Fakat bilindiği gibi yağmurun esas sebebi sıcaklık derecesinin düşmesinden dolayı havadaki su buharının yoğunlaşmasıdır.⁴⁷ Şu halde görünür ve bilindiği sanılan alem aslında olduğundan çok farklı şekillerde yorumlanabilir. Vahdet-i vücûd düşüncesi de bütüncül bir yorum şekli sunmaktadır.

3. “Onları siz öldürmediniz; fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın; fakat Allah attı.”⁴⁸ Mevlânâ bu ayeti şöyle yorumlamıştır:

⁴³ Ertuğrul, s. 45.

⁴⁴ Nablusî, Gerçek Varlık, s. 201-202.

⁴⁵ Selçuk Eraydın, “Füsûsu’l-Hikem’e Yapılan Bâzı İtirazlar”, Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi-IV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2003, s. 52.

⁴⁶ Vâkıa 56/68.

⁴⁷ Ertuğrul, s. 45-46.

⁴⁸ Enfâl 8/17.

“Habîbim! O taşları sen attın, çünkü o taşlar senin elinde idi. Sen atmadın; zira kuvveti Allah verdi. Avuç senin avucundur ama, atış bizdendir. Bu iki nisbetin nefyi de isbâtı da yerindedir.”⁴⁹ Yani bu ayette güç ve kuvvet Allah’a aittir. Bunu bilmenin ötesine geçerek bütün yapıp ettiklerini Allah’ın verdiği güçle yaptığını hisseden insan, tabi ki kendisinde bir varlık göremeyecek ve yaratıcısına karşı büyük bir minnet duyacaktır.

Nablusî (ö. 1143/1731) de şu yorumu yapmıştır: “Sen atmadın.” ifadesiyle nefyetmiş, “attığında” ifadesiyle de isbât etmiştir. Fakat sonuçta Allah atmıştır. Böylece atanın, Hz. Muhammed olmasını nefyetmiş, kendi nefsinin Muhammed’in aynısı olarak ispat etmiş, onun yerine Allah ismini koymuştur.⁵⁰

Bu ayetle ilgili olmak üzere A. Avni Konuk şunları kaydetmektedir: Bu ayet, tabiâtin ancak Rahman olduğuna delildir, (sâlik) bunun manasını zevken anlar. Tenzîh-i sırf, Hakk’ı tahdîd etmektir. Zîrâ bir şey bir şeyden münezze olunca ikisinin hudûdu tefrîk edilmiş olur. Binâenaleyh vücûdlarında aklı hâkim olan kimseler yarım ma’rifet sahibidirler. Fakat aklın köleliğinden kurtulan ve Allah Teâlâ tarafından aklına tecellî ile ma’rifet ihsân olunan kimse Hakk’ı tenzîh mahallinde, tenzîh-i resmî ile değil, tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder; ve tecellînin verdiği ma’rifet gereğince Hakk’ın vücûdunun hâricinde bir vücûd ve sûret müşâhede etmeyip, belki tabiâat Rahman’ın “ayn”ı olduğunu zevken bildiğinden, teşbîh mahallinde dahi, kendinin müşâhedesini ve keşfi üzerine Hakk’ı teşbîh eyler. İşte buna binâen zikrolunan âyet-i kerîmenin ma’nâsını zevken anlar. Zîrâ ehl-i küfrü savaş esnasında ancak demir silahlarla ve top ve tüfenk gibi aletlerle ve bir de vuran ve atan mü’minlerin sûretleri ve mü’minlerin sûretlerini halk eden Hak öldürdü. Binâenaleyh “öldürmek” ve “atmak” bunların hey’et-i mecmûasıyla vâki’ oldu. İşte akl-ı mücerred mertebesine yükselip bu mertebeye mahsûs olan tecellînin verdiği ma’rifetle yetinen sâlik, bu dünyada ve âlem-i histe gördüğü işleri böylece esaslarıyla ve sûretleriyle

⁴⁹ Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1981, s. 128.

⁵⁰ Nablusî, Gerçek Varlık, s. 171.

müşâhede eder; ve bu kadar ma'rifetle ârifin zümresine dahil olur; ve ma'rifette tamam olur, yâ'ni eksik ma'rifet sahibi olmaz. Fakat sâlik akl-ı mücerred makâmına terakkî ettikten sonra makâm-ı hayvâniyeti olan makâm-ı şehvetine nüzûl eder; ve nefes-i rahmânî suver-i tabîyyenin "ayn"ı olduğunu müşâhede ederse, evvelki makâmda tahsîl ettiği ma'rifet-i tâmmе ile berâber kâmil olur, ya'ni ma'rifette kemâl sahibi olur ve aksâ-yı ma'rifete ulaşır. Bu tam ve kâmile ma'rifet sayesinde, gördüğü şeyin "ayn"ını görmez; ancak Allah'ı görür. Ya'ni ortaya çıkan suretleri görmez; belki her sûrette zâhir olan vücûd-i vâhid-i Hakk'ı görür.⁵¹ Bu yorumların dikkat çeken özelliklerinin başında, "zevken" ifadesi görülmektedir. Yani sâlik, Hâlık'ını yaşayarak ve hissederek anlayabilir. Bu anlama aklî ve tenzihî değil, hakikî tenzihe dayanan teşbihî şekildedir. Sonuçta elde edilecek marifetle bütün varlıklarda Hakk'ın vücudu müşahede edilir.

4. "Sana gerçek sûrette bîat edenler, Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların eli üstündedir."⁵² Müfessirler "Allah'ın eli" ifadesini Allah'ın yardımını, nimeti, kudreti, galebe ve kuvveti diye tevil etmişlerdir. Celâleyn Tefsiri'nde "Allah Teâlâ'nın eli onların elinin üstündedir." ifadesi "Allah Teâlâ onların biatlaşmalarını biliyor, bundan dolayı kendilerine mükafat verecektir." şeklinde tevil olunmuştur. Mutasavvıflar ise şöyle diyor: Biat esnasında Resûlullah'ın eli ashâbın ellerinin üzerinde idi. Cenâb-ı Hak onun elini kendisine nisbet ederek kendi ihsan ve kudret eli ile bir tutuyor. Çünkü Peygamber efendimiz kendi nefsinden fanî, Rabbi ile bakîdir. Cenâb-ı Allah'ın nâibi ve ism-i âzâmın mazharıdır.⁵³ Nitekim Mevlânâ: "Allah onun elini, kendi eliyle isimlendirdi. 'Allah'ın eli onların eli üzerindedir.' ayetini vahyetti." beytiyle bunu ifade etmiştir.⁵⁴

⁵¹ Konuk, c. 4, s. 68-69.

⁵² Feth 48/10.

⁵³ Ertuğrul, s. 46.

⁵⁴ Eraydın, s. 128.

Görüldüğü gibi marifet ehli, ayette geçen “biatlaşmayı” bir tecellî ve mazhariyetle izah etmişlerdir.⁵⁵

5. “Sizden sabreden ve mücadele edenleri bilmemiz için sizi elbette tecrübe eder deneriz...”⁵⁶ İbnü’l-Arabî Lokman Fassı’nda şöyle demiştir: “Bu, zevk ilmidir. Cenâb-ı Hak ne hal üzere olduğunu bilmekle beraber, bu ayette kendini ilim cihetinde müstefid kıldı. Yani “Habîr” isminin eserinin kulun tecrübesiyle zuhuru itibarıyla başkasından bilgi elde ettiğini haber verdi. Onun kendi hakkında ifade ettiği şeyi inkara kimsenin gücü yetmez. Bunun için ilm-i zevk yahut ilm-i ihtibârî ile ilm-i mutlakın arasını ayırdı. İlm-i zevk kuvvet ile kayıtlıdır. Demek oluyor ki zevkî ilim, ruhanî ve cismanî kuvvetlere bağlıdır. Nisbetler kendi zatlarıyla bilinirler. O, bütün nisbet, izâfet ve sıfatlara sahip olan tek varlıktır.”⁵⁷

Yukarıda zikrolunan ayetlerde ve benzer diğer ayetlerde Cenâb-ı Hak yaratıklardan meydana gelen fiilleri kendisine nisbet etmiştir. Mutasavvıflara göre bunun sebebi bütün yaratıkların Hakk’ın vücûdu ile kâim ve onda zâhir olmasıdır. Gerçekte bu fiillerin ilâhî kudret ile meydana geldiğinde şüphe yoktur. Kur’an’da “Şüphesiz kuvvetin bütünü Allah’ındır.”⁵⁸ buyurulmuştur. Allah’ın sıfatı olan kudret onun zâtından ayrılmayacağı itibarıyla bu kudretin zâhir olduğu her yerde ilâhî zâtın da mevcûd olması zarûrîdir.⁵⁹

“Biz bilelim” kelimesi, ma’nâsı tahakkuk etmiş bir kelimedir. Onun ma’nâsı, meşrebleri hakîkî tevhide müsâid olmayan, mütekellimîn gibi tenzîh-i vehmî sahiplerinin tevehhüm ettikleri gibi değildir. Zîrâ bunlar vâhid-i hakîkîyi zâtının muktezâsından tenzîh ederler. Halbuki bir şey zâtının muktezâsından tenzîh olunmaz. Onlar Hakk’ın ve halkın vücûdlarını yekdiğerinin gayrı zannettikleri için, Hakk’ın “Tâ ki biz bilelim” kavlini

⁵⁵ Ali İpek, Vahdet-i Vücûd, İstanbul 2002, s. 78.

⁵⁶ Muhammed 47/31.

⁵⁷ Ertuğrul, s. 46-47; Konuk, c. 4, s. 82-84; Eraydın, s. 129.

⁵⁸ Bakara 2/165.

⁵⁹ Ertuğrul, s. 47

te'vîl etmeseler, ilm-i Hak, gayrdan me'hûz olmuş olacağını tevehhüm ederler. Halbuki gayr nerededir ki, Hak ilmîni oradan almış olsun?"⁶⁰ Vahdet-i vücûd düşüncesinde Hakk'ın kendi zatını bilmesi demek alemlî bilmesi anlamına gelir. İkinci bir varlık olmadığına göre Allah'ın hâriçten bir bilgi edinmesi söz konusu olamayacağı anlatılmak istenmiştir.

6. "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misiniz? İsteseydi onu durdururdu; sonra biz güneşi ona delil kılıp yavaş yavaş kendimize çekmişizdir."⁶¹ Mutasavvıfların ıstılahında "zıl" izafî varlık manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın mümkün a'yan suretleriyle tecellîsinden ibarettir. Buna zâhir-i vücûd ve zâhir-i mümkünât adı da verilir. Binâenaleyh mutasavvıflara göre "Gölgeyi nasıl uzattı?" şu demektir: İzâfî vücûdu mümkün a'yan üzerine nasıl yaydı, gölgeyi güneş ızhâr ettiği gibi yokluktan (ma'dûm) ibaret olan a'yan-ı mümkünâtı "Nûr" ismiyle yani nûr-i vücûduyla nasıl ızhâr etti?

Eğer Hak Teâlâ varlığının yayılmasını istememiş ve yokluk üzere ibkâsını istemiş olsaydı ve de onu varlığının cömertliğinin kemâlâtına ayna kılmasa ve ona iltifat ve onun üzerine tecellî etmeseydi, vücûdunun gölgesini yaymaksızın kabz halinde tutsaydı alem bir anda yok olurdu. Ondaki sûretler, eşbâh, esbâb ve erbâbın zevâlinden dolayı alem de yok olur giderdi.⁶²

7. "O yer ve gökleri hak ile yarattı..."⁶³ tefsirlerde "hak" kelimesi "gerçekten" yani "abes, boş olmayan" diye tefsir edilmiştir. Fakat mutasavvıflara göre haktan maksat vücûdun nurudur. İsmail Hakkı Bursevî "hak" kelimesini "sahih gaye ve tam bir hikmetle" diye tefsir ettikten sonra vücûdunun hepsi haktır demiştir. Nablusî de "hak" kelimesini "vücûd-i sırf (sırf, mahza, mutlak varlık)" diye tefsir etmiştir.⁶⁴

⁶⁰ Konuk, c. 1, s. 201.

⁶¹ Furkan 25/45.

⁶² Ertuğrul, s. 47-48.

⁶³ Nahl 16/3.

⁶⁴ Nablusî, Gerçek Varlık, s. 170; Ertuğrul, s. 49.

Vahdet ehlerinden bazıları da diyor ki: Vücûdun zâhiri ve bâtını vardır. Bâtını bir nûrdur ki, alemin ruhudur. Alem bu nûr ile doludur. Bu nurun sınırı, sonu yoktur. O eşsiz bir denizdir. Hayat, ilim, irade, kudret bu nur ile varlığını sürdürür. Eşyanın görmesi, işitmesi, sevilmesi, tasarrufu, hareketi bu nurun sayesinde. Belki her şey bu nurdan ibarettir. Eşyanın tabiatı, özellikleri, fiilleri bu nurdadır. Her ne kadar eşyanın isimleri, sıfatları ve fiilleri bu nurdan ise de bu nur birdir, ziyade değildir. Mevcûdâtın fertlerinin hepsi, onun zuhûr yerleridir. Bu zuhûr yerlerinin her biri bir küçük kapı gibidir. Bu nurun sıfatları o küçük kapılardan zuhûr etmiştir. Bu nur kendi olgunluğunu, isimlerini ve sıfatlarını kendi zuhur yerlerinde müşâhede ettiği için, onlara aşıktır. Kendini bilen ve alemin ruhu olan ancak bu nurdur. Mevcûdâtın fertleri, onun ortaya çıkış yerleridir.⁶⁵

8. “Kullarım sana benden sorarlarsa ben yakınım...”⁶⁶Avni Konuk’a göre burada bir duâ edenin bir de duâya icâbet edenin mevcûd olması gerekmektedir. Kul duâ ettiğinde onun duâsı Hakk’a te’sîr eder. Bu halde Hak tesir alan olur. Ve Hak kulun talebini kabul buyurduğu zaman Hak müessir ve kul tesir alan olur. Binâenaleyh emr-i vücûdda bu iki i’tibâr olmadıkça fâilîyet ve kâbiliyet zâhir olmaz. “Biz (insan) ona şah damarından daha yakınız.”⁶⁷ Hak her mevcûd ve melfûzda ve her bir mefhûm ve melhûzda, herkesin isti’dâdına göre zâhir olup, bir hitâb-ı husûsî ile hitâb eyler. Hak her fehimden zâhir olduğu gibi, her bir fehimden bâtın olan dahi yine Hak’tır. Ya’nî anlayışı mahdûd olan kimselerin isti’dâdlarının yetişmediği mefhûmlar ile bâtındır; fakat bu bâtınıyyet kısıtlı anlayış sahibi olanların fehimlerine göredir. Yoksa “Âlem Hakk’ın sûretidir ve hüviyyetidir; ve âlem Hakk’ın ism-i Zâhir’idir” diyen ve bunun böyle olduğunu zevken bilen kimsenin fehmine göre bâtın değildir. Bu zât-ı şerîf, âlem, Hakk’ın zâtı i’tibâriyle değil, belki ism-i Zâhir ile takayyüdü ve

⁶⁵ Kam, s. 66-67.

⁶⁶ Bakara, 2/186.

⁶⁷ Kâf 50/16.

taayyünü i'tibâriyle sûreti ve hüviyeti olduğunu bilir. Zîrâ o, Hakk'ı cemî'-i mezâhirde müşâhede eder."⁶⁸

Bu konuyla ilgili bir diğer ayet de şudur: "Biz ona sizden daha yakınız; fakat siz görmezsiniz."⁶⁹ Râzî, Cenâb-ı Hakk'ın kullarla maiyyetini anlatırken şu değerlendirmeyi yapmıştır. "Vâcibü'l-Vücûd olan Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki bütün varlıklar, mümkündür ve hepsinin varlığı zâtından değil, Vâcibü'l-Vücûd'dandır. O'nsuz hayat bulmaları ve hayatta kalmaları mümkün değildir. Esâsen mâhiyetlerinin vücûd bulması, O'nun vasıtasıyla olduğu için, O bu mahiyetlere onların vücûdundan daha yakındır."⁷⁰ Ayrıca bu yakınlık ilmî bir yakınlık olsaydı "bilemezsiniz" denebilirdi. Çünkü ilim görülen değil bilinen bir şeydir.⁷¹

9. "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'ndan isterler. O her gün (her an) bir iştedir."⁷² Şe'n, hal, iş manasındadır. Tefsirlere göre "O'ndan ister" demek ihtiyaçlarını O'ndan ister demektir.

İsmail Hakkı Bursevî: "Yer ve göklerde olanların hepsi hudûs, bekâ vs. haller itibarıyla muhtaç oldukları şeyleri söz ve hal lisaniyle devamlı olarak Allah'tan isterler. Çünkü onların bütünü mümkün hakikatları itibarıyla vücûda sahip olmaktan ve onunla ilgili kemâlattan uzaktırlar. O şekilde ki eğer onlarla ilâhî inâyet arasındaki alaka kesilse onlar vücûdun kokusunu koklayamazlardı. Onlar her an istemeye ve duaya devam ederler." demiştir.⁷³

10. "İşlerin hepsi O'na döndürülür."⁷⁴ Râzî bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: Her şeyin O'na rücû' etmesi her şeyin çıkış yeri ve kaynağı olmasındandır. Bütün kainatın mebdî olunca kainat ve bütün sonradan

⁶⁸ Konuk, c. 1, s. 262.

⁶⁹ Vâkıa 56/85.

⁷⁰ Dilâver Selvi, Kur'an ve Tasavvuf, İstanbul 1997, s. 471.

⁷¹ Ertuğrul, s. 50.

⁷² Rahman 55/29.

⁷³ Ertuğrul, s. 51.

⁷⁴ Hûd 11/123.

yaratılanlar O'na rücû' eder. İbnü'l-Arabî de "Hak alemin hüviyeti, hakikati yani vücûd itibarıyla aynı olunca hükümlerin hepsi O'nda ve O'ndan zâhir oldu." demektedir.⁷⁵ Ve yine bu ayeti tefsîren: "Tasarruf Hak'ta vâkidir; ve mutasarrif olan ancak O'dur." demiştir. Bir şey Hakk'a rücû' etmedi ki o şey, Hakk'ın "ayn"ı olmasın. Binâenaleyh Hakk'a rücû' eden her şey, Hakk'ın "ayn"ıdır. Zîrâ keskin nazar sahibi isen, sen vücûdda Hakk'ın gayri bir vücûd göremezsin.⁷⁶ İşlerin tamamen O'na ait oluşu bütün mükevvenâtın O'nun vücûduyla kâim ve O'nda zâhir olduğuna delâlet eder.⁷⁷

11. "Doğu da Allah'ındır batı da; yönünüzü nereye çevirerseniz Allah'ın yüzü oradadır."⁷⁸ Allah Teâlâ bu ayette "Vechullah" falan cihette görünür deyip bir ciheti tahsîs etmemiştir; umûmen her yerde olduğunu beyân eylemiştir. Ve bu kelâm, hayât-ı dünyada avâriz, ârifleri, her cihette vech-i Hakk'ın istihzârından meşgûl etmemek için, onlara tenbihtir. Ya'nî dünya hayatında, illet ve tedavi ve açlık taâm ve râhat ve belâ gibi birçok avâriz vardır ki, bunlar insanı işgâl eder; ve insan bu iştigâller sebebiyle Hakk'a teveccüh edemez. Fakat ârif, bu tembih üzerine her yerde ve her anda Hakk'ı müşâhede ettiğinden her nefeste Hak ile huzûr üzeredir. Ve hangi nefeste kabz olunursa olunsun Hak'la hâzır iken kabz olunur.⁷⁹

Mevlâna bu ayeti aşkla açıklamaktadır: "Artık nereye dönerseniz dönün, Allah'ın zâtına dönersiniz." Bu sürekli böyledir, tecellî hiç kesilmez, sonsuzdur, ölümsüzdür. Âşıklar kendilerini o zâta fedâ etmişlerdir, karşılık da istemezler.⁸⁰

"Ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabb'inin zâtı bâkî kalacaktır."⁸¹ Mutasavvıflara göre her iki ayetteki "vech"ten murad zâttır. Mevlânâ

⁷⁵ Ertuğrul, s. 52.

⁷⁶ Konuk, c. 3, s. 309-311.

⁷⁷ Ertuğrul, s. 52.

⁷⁸ Bakara 2/115.

⁷⁹ Konuk, c. 2, s. 320.

⁸⁰ Mevlânâ Celâleddîn, Fihî Mâ-Fih, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1959, s. 16.

⁸¹ Rahman 55/27.

“vech”i tecellî olarak tefsîr eder.⁸² “O’nun vechi müstesnâ her şey helâk ve yok olucudur.”⁸³ Burada herhangi bir vakitte yok olacaktır demek istemeyip ezelen ve ebeden yok olucudur demektedir. Helâk olan bâtil ve vücûdla muttasıf olmayan şey demektir.⁸⁴

12. “Allah her şeyi ihâta edendir.”⁸⁵ Tefsirlerde her şeyi ilim ve kudretiyle ihata edendir denmiştir. Mutasavvıflara göre bu ihata zarfın, içindekini ihata etmesi gibi değil, güneşin ışık ve gölgeleri, ruhun bedenleri, suyun dalgaları ihatası gibi ihata etmiştir.⁸⁶

Bu mevcûdâtın vücûdu zâtından değildir, onu ilk olarak kendisi de icâd etmemiştir. O ancak Vâcibü’l-Vücûd’un irâde ve istimdâdı ile vücûd bulmuştur. Şu halde ilâhî vücûd, bütün mevcûdâtı kuşatmıştır. Öyleyse bütün halkın O’na yönelmesi ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmaması gerekmektedir.⁸⁷

13. “Ey Musa! Ben senin Rabb’ımın, ayakkabılarını çıkar, sen Tuvâ vadisinde sin.”⁸⁸ Cenâb-ı Hakk’ın Musa’ya ateş sûretinde tecellî etmesi, o anda Musa’nın istediğinin ateş olması hikmetine dayanır. Bu ayetle ilgili olarak İbnü’l-Arabî Musa Fassî’nda şunları söylemektedir: Ateş Musa’nın aradığı bir şeydi. Allah da ona dilediği şey şeklinde tecellî etti ki bu surete yönelsin ve bundan yüz çevirmesin. Çünkü Musa’ya aradığı şeyden başka bir şekilde görünseydi ondan yüz çevirirdi. Zira Musa’nın himmeti hususi bir dilek üzerinde toplanmıştı. Eğer ondan yüz çevirse yine ateş aramaya koyulacaktı. Böyle olunca Hak da ona yüz göstermeyecekti. Halbuki Musa tanrı tarafından seçilmiş ve ona yakınlık şerefine ermişti. “Tanrı tecellîsi

⁸² Nablusî, Ariflerin Tevhidi, s. 99; Eraydın, s. 130.

⁸³ Kasas 28/88.

⁸⁴ Nablusî, Âriflerin Tevhidi, s. 96; Ertuğrul, s. 52.

⁸⁵ Nisâ 4/126.

⁸⁶ Ertuğrul, s. 52-53.

⁸⁷ Selvi, s. 466.

⁸⁸ Tâhâ 12/20.

Musa'nın ateşi gibidir ki onu kendi dileğinin aynı gördü. Halbuki ateş şeklinde beliren şey ilâh idi.”⁸⁹

Allah, ateş ve ağaç sûretinde tecellî ve zuhur etmiş, ağaç ağaçlıktan çıkmamış veya Mutlak Varlık da bulunduğu gerçek mutlaklık halini yitirmemiştir. Allah sınırlı surette tecelli ve zuhur etse de kendisinin gerçek mutlak varlık olduğunu açıklamıştır.⁹⁰

14. “O evvel, âhir, zâhir ve bâtıdır.”⁹¹ Tefsirlerde şöyle deniyor: Allah'ın vücûdu apaçık delillerle zâhir ve hakikat, zatı ise bâtın yani his, akıl ve gözden perdelenmiştir. Mutasavvıflara göre O, dünya mazharlarında, zuhur yerlerinde fiil ve sıfatıyla zâhirdir. Şehâdet ve iyanda mütehakkiktir. Allah Teâlâ için evvel ve âhir yoktur; aksine O, evvel ve âhirdir; çünkü O kadîm ve bâkîdir. Hak'ın zâhiri ve bâtını da yoktur; aksine O zâhir ve bâtıdır; çünkü O mürekkep ve parçalanan veya kısımlara ayrılan değildir.⁹²

Sonuç

Vücûd ve adem, vahdet-i vücûd sisteminin en önemli kavramlarındandır. Buna göre vücûd Hak'tır. Hak mutlak vücûd olup, her türlü kayıttan uzaktır. Varlık adını almaya layık O'ndan başka bir varlık yoktur. Diğer varlıklar, varlıklarını ancak Allah'ın kendilerine verdiği kadar vardılar. Dolayısıyla bu varlıklar mümkün varlıklar olarak isimlendirilmektedir.

Adem kavramı ise vücûdun zıddı olup gerçek yokluk anlamına gelir. Fakat vahdet-i vücûdda yokluk, tamamen zihnî bir kabul olup, mutlak ademden söz edilemez. Dolayısıyla yaratılmışların yok oldukları bir zaman dilimi düşünülemez. Ancak Allah'ın ilminde oldukları söylenebilir. Bunun adı da ayân-ı sâbitedir.

⁸⁹ İbnü'l-Arabî, Füsûsu'l-Hikem, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul Kitabevi Yay., 5. Baskı, İstanbul 1981, s. 222.

⁹⁰ Nablusî, Gerçek Varlık, s. 202.

⁹¹ Hadid 57/3.

⁹² Nablusî, Gerçek Varlık, s. 125.

Vahdet-i vücûdçu mutasavvıflar bu ve benzeri görüşlerini desteklemek için Kur'an'ı kendilerine referans almışlar ve bazı ayetleri işârî olarak tefsir etmişlerdir. Bu ayetlerde genel olarak Hakk'ın isim, sıfat ve fiillerinin bütün varlığı kuşatıcı olmasından hareketle, Hakk'ın dışında hiçbir varlığın gerçek varlık adını alamayacağı üzerinde durulmuştur. Bu anlamda kulun varlığının Hakk'ın varlığı karşısında yok hükmünde olduğunun altı çizilmiştir.

Yine bu anlayışa göre varlıklar, Allah'ın isimlerinin tecellî ettiği mazharlardan ibarettir. Hak Teâlâ, bütün varlıkların fiillerini kendi vasfı olarak ifade etmiştir. Burada zikredilen ayetlere yapılan yorumlarda, Hakk'ın sebepleri yaratan müsebbib olduğuna dikkatler çekilmiş ve insanın sebepler dünyasında kaybolmaması amaçlanmıştır. Sebeplerden müsebbibe geçmeye ve bulmaya işaret edilmiştir.

Bütün yaratıkların Hakk'ın vücûdu ile kâim ve onda zâhir olduğu düşüncesiyle yorumlanan bu ayetler, sonuçta tanrı-alem-insan ilişkisini hem ontolojik hem de epistemolojik düzeyde açıklamakta ve bu ilişkinin aktif bir süreç olarak devam ettiğini hatırlatmaktadır.

KAYNAKÇA

DEMİRCİ, Mehmet, "Tevhitten Vahdet-i Vücûda", Kubbealtı Akademik Mecmuası XI/I, İstanbul 1982, ss. 23-32.

ERAYDIN, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul 1981.

-----, "Füsûsu'l-Hikem'e Yapılan Bâzı İtirazlar", Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi-IV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2002, ss. 27-62.

ERTUĞRUL, İsmail Fenni, Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî, Haz. Mustafa Kara, İstanbul 1991.

GENÇOSMAN, M. Nuri, Fusûs ül-Hikem Tercümesi, İstanbul Kitabevi Yay., 5. Baskı, İstanbul 1981, dipnot:1, s. 105.

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebu Abdillâh Muhyiddin Muhammed b. Ali, Füsûsu'l-Hikem, Çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul Kitabevi Yay., 5. Baskı, İstanbul 1981.

İPEK, Ali, Vahdet-i Vücûd, İstanbul 2002.

- KAM, Ömer Ferit, Vahdet-i Vücûd, Sad. Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2. Baskı, Ankara 2003.
- KILIÇ, Mahmud Erol, İbn Arabî Düşüncesine Giriş, Sufi Kitap, Üçüncü Baskı, İstanbul 2011.
- KONEVÎ, Sadreddin, Vahdet-i Vücûd ve Esasları, trc. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004.
- KONUK, A. Avni, Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, Haz. Prof. Dr. Mustafa Tahralı, Doç. Dr. Selçuk Eraydın, 3. Baskı, İstanbul 1997, c. 1; 3. Baskı, İstanbul 2002, c. 2; 2. Baskı, İstanbul 2000, c. 3; 2. Baskı, İstanbul, 2002, c. 4.
- MEVLÂNÂ Celâleddin, Fîhi Mâ-Fîh, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul 1959.
- EN-NABLUSÎ, Abdülganî, Gerçek Varlık, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2003.
- , Âriflerin Tevhidi, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2003.
- NASR, Seyyid Hüseyin, Üç Müslüman Bilge, Çev. Ali Ünal, İnsan Yay., 3. Baskı, İstanbul 2003.
- SELVÎ, Dilâver, Kur'an ve Tasavvuf, İstanbul 1997.
- TAHRALI, Mustafa, "Füsûsu'l-Hikem, Şerhi ve Vahdet-i Vücûd İle Alâkalı Bâzı Meseleler", Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi-I, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1999, ss. 29-62.
- , "Füsûsu'l-Hikem'de Tezadlı İfadeler ve Vahdet-i Vücûd", Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi-II, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2002, ss. 9-38.
- , "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık", Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi-III, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2000, ss. 9-63.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Adem", DİA, İstanbul 1988, c. 1 s. 356-357.